

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО МІЖ ПАРАМЕТРАМИ: УКРАЇНА Й ДІАСПОРА

У статті розглядається стан сучасного українського літературознавства в англомовному (Австралія, Канада, США) науковому світі. У роботі відзначається, що досвід західного українознавства недостатньо вивчений у материковій науці про літературу. Особливої уваги заслуговують праці Д. Чижевського, Ю. Лавріненка, Ю. Луцького, І. Фізера, Г. Грабовича, М. Шкандрія, О. Ільницького, М. Павлишина.

Українське літературознавство, культура взагалі, переживають нині такі самі трансформаційні процеси, як і все суспільство. І це не дивно, адже культура, "де неможливо тут-і-зараз мати великі гроші чи владу, залишилась поза сферою зацікавлень тих сил, які витворили сумнозвісний український "державницький феномен, але водночас не можуть не відчувати на собі його деструкційного впливу" [1: 48]. Процес подальшого розвитку материкової науки про літературу залежить від переосмислення попереднього історичного досвіду, нового незаангажованого прочитання вже відомих творів та необхідністю залучення до цього процесу наукових набутків західних українців. Інтеграція інтелектуальних і мистецьких цінностей, створених українцями в усьому світі, не тільки кількісно збагачує українську культуру, а й змінює якісно, змушує до переоцінки багатьох явищ у контексті загальноєвропейського та універсального досвіду.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що засвоєння досвіду діаспорної україністики для нас важливе у багатьох аспектах. По-перше, західні вчені мали змогу користуватися архівами, матеріали яких були заборонені у підрадянській Україні і недоступні для материкових науковців. По-друге, у своїх дослідженнях зарубіжні літературознавці використовували західні теорії та методології, що, своєю чергою, теж було заборонено у радянській науці про літературу. Осмислення інтерпретаційних стратегій та методологій, на які спиралися філологи діаспори, є актуальною проблемою українського літературознавства, оскільки дає можливість розширити наукові горизонти сучасного українознавства. Таким чином, мета даної роботи полягає у вивченні літературного доробку українського зарубіжжя.

Історія української діаспори і, зокрема, її літературно-мистецьке життя – багатоаспектне суспільно-культурне явище. Публікація й вивчення літературознавчих досліджень, створених у західному світі, – одне з першочергових завдань сучасної української науки про літературу. "Перед нами невідкладне завдання – об'єктивно осмислити й оцінити творчі надбання українських митців у минулому й сучасному, зробити його надбанням на рідних землях, виправити ту шкоду, якої завдано насильницьким відлученням більшовицьким режимом від материкової культури майже всього того, що створили в еміграції українські письменники, композитори, художники, вчені у різних галузях науки і культури" [2: 3].

Проблема "еміграція і література" потребує комплексного системного підходу з урахуванням доробку світової науки про літературу. Необхідно не тільки простежити тематику праць зарубіжних учених, а й осмислити їх місце в західному та українському літературознавстві. Більшість українців-науковців, закинутих долею історії в далекі світи, своєю наполегливою працею утверджували в світі українське слово, знайомили з ним світову громадськість. Творчість західних славістів заслуговує на увагу сучасних дослідників, адже Україна, її доля, рідна мова завжди були в центрі уваги їх літературознавчих зацікавлень.

Тексти літературознавців-україністів відзначаються об'єктивним аналізом конкретних проблем літературного процесу, вивченням творчості знакових постатей та явищ української культури, в тому числі заборонених у Радянській Україні. Це праці Б. Кравціва, Ю. Лавріненка, Ю. Луцького, Л. Онишкевич, Я. Пеленського, Я. Розумного, Б. Рубчака, Л. Рудницького, О. Тарнавського, І. Фізера, Ю. Шереха, О. Черненко та молодшого покоління, уже англомовних літературознавців: Г. Грабовича, О. Ільницького, М. Павлишина, М. Шкандрія.

Упродовж останніх десятиліть, після здобуття Україною незалежності, праці цих вчених доходили до нас різними шляхами. З одного боку, українська діаспора передавала на Батьківщину книжки як приватним особам, так і в бібліотеки (постали нові бібліотеки діаспорної літератури у багатьох великих містах). З іншого – завдяки опублікуванню низки важливих праць закордонних українознавців в Україні: "Історія української літератури" Дмитра Чижевського (1994), статей та монографій Івана Фізера ("Психолінгвістична теорія Олександра Потебні", 1993), Юрія Луцького ("Між Гоголем і Шевченком", 1998, "На перехресті" 1999, "Літературна політика в радянській Україні", 2000, "На сторожі", 2002; у львівському видавництві "ВТНЛ – Класика" вийшла друком книжка "Роки сподівань і втрат", 2004, що містить автобіографію Ю. Луцького та його Щоденник),

Григорія Грабовича ("Шевченко як міфотворець", 1992, доповнене видання 1998), "До історії української літератури", 1997), вибраних розвідок Леоніда Плюща ("Екзод Тараса Шевченка", 2001), Остапа Тарнавського ("Відоме й позавідоме", 1999), Марка Павлишина ("Канон та іконостас", 1997), Олега Ільницького ("Український футуризм 1914 – 1937", 2003), Мирослава Шкандрія ("В обіймах імперії. Російська та українська літератури новітньої доби", 2004, "Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років", 2006) та інших.

Історична доля України склалася так, що своєрідні компенсаційні функції щодо культури, науки історичної Батьківщини виконувала діаспора. Вона протягом десятиліть свого розселення у світі створила україністичні центри, завдання яких було розвивати українську культуру, науку, мистецтво, літературу. Значна група української інтелігенції, отримавши статус політичної еміграції, створювала вартості, які відображали поступ світової культури, нові напрями та стилі, галузі науки (зокрема, гуманітарної). Д. Чижевський, В. Державин, Д. Донцов, Ю. Лавріненко, І. Костецький, Ю. Луцький, Ю. Шерех, Є. Маланюк, Г. Костюк, О. Тарнавський та багато інших науковців Заходу внесли вагомий вклад в українське літературознавство. На жаль, досягнення української інтелігенції залишаються ще недостатньо відомими широкому загалу в Україні.

Еміграційне українське літературознавство зароджувалося в Україні і лише через історичні обставини згодом стало закордонним. Його початки збігаються з роками німецької окупації України під час Другої світової війни, але певні зв'язки воно мало і з традиціями передвоєнного літературознавства. У 1941 – 1943 рр. в окупованому Харкові почав виходити журнал "Український Засів". У ньому вміщено матеріали про творчість репресованих у 30-х роках українських письменників, написані об'єктивно з точки зору історико-літературної науки. Автори цих матеріалів згодом опинилися за кордоном, налагодили зв'язки із передвоєнною українською еміграцією і спільно в нелегких умовах чужини почали займатися науково-критичним дослідженням української літератури. Відтак сформувалися в Німеччині, США, Канаді та інших країнах своєрідні центри українського літературознавства. У них працювали такі відомі дослідники, як Г. Костюк, Ю. Шерех, Д. Чижевський, О. Тарнавський, Ю. Лавріненко, І. Костецький та інші. У своїх літературознавчих працях вони намагалися охопити і материкову українську літературу, і творчість письменників за кордонами України.

Перші літературознавці-україністи після Другої світової війни писали переважно українською мовою, і хоча в Україні вони були професіональними вченими, на еміграції не мали можливості займатися наукою професійно: більшість із них працювали як прості робітники і могли займатися наукою тільки у вільний від роботи час. Однак, вони зробили дуже багато, бо поставили перед собою надзавдання – писати про те, що було заборонено в Радянському Союзі, але становило невід'ємну частину української культури. Це була шляхетна і важлива до виконання місія, яку вони втілили в життя.

Статті Ю. Шереха (видатного мовознавця Ю. Шевельова) "Стилі української літератури на еміграції" (1946), "Українська еміграційна література в Європі 1945 – 1949" (1949), "Два стилі літературної критики" (1948), написані в часи ДіПІ і МУРУ, утверджували "самобутній" погляд на стан справ в українському письменстві, де в центрі уваги була не ідеологія, а література.

У 1956 року в Нью-Йорку вийшла "Історія української літератури від початків до доби реалізму" Д. Чижевського. Через рік – 1957 році – Колумбійський університет (США) випустив у світ ґрунтовну англomовну монографію Ю. Луцького "Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917 – 1934" ("Літературна політика в Радянській Україні 1917 – 1934 рр. "). Поява цих праць знаменує новий етап розвитку українського еміграційного літературознавства.

Після Другої світової війни появились друком англomовні літературознавчі праці з україністики: "Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors" (1944), "Taras Shevchenko, Poet of Ukraine: Selected Poems" (1945) К. Маннінга. В. Міяковський та Ю. Шевельов видали збірник статей "Taras Sevcenko, 1814 – 61: A Symposium" (1962). У Канаді К. Андрусин і В. Керконел випустили в перекладі антологію української поезії (1963), як і поезії Шевченка (1964), К. Біда – поезію Лесі Українки (1968). У наступні десятиліття у славістичних журналах Америки і Канади з'являється все більше і більше літературознавчих праць, присвячених вивченню творчості українських письменників XIX та XX сторіччя.

Центральною темою україномовного літературознавства в Північній Америці була творчість Т. Шевченка. Вийшли праці В. Барки "Правда Кобзаря" (1961), Д. Бучинського "Християнсько-філософська думка Т. Шевченка" (1962), В. Домашовця "Псалми Давидові" в поетичних творах Шевченка" (1992), "Світи Тараса Шевченка" (1991), а також англійською мовою "Shevchenko and his Critics" (1980) за редакцією Ю. Луцького і студія Г. Грабовича "The Poet as Mythmaker" (1982).

Серед публікацій, присвячених визначним письменникам кінця XIX початку XX століть, слід назвати книжку Л. Луцева "Ivan Franko" (1967), монографію Д. Струка "A Study of Vasyl Stefanyk. The Pain at the Heart of Existence" (1973), наукову розвідку І. Фізера "Alexander Potebnja's Psycholinguistic

Theory of Literature: A Metacritical Inquiry" (1987) та інші. Українські літературознавці на еміграції постійно цікавилися підрадянською літературою. Справжньою подією в закордонному українському літературознавстві була поява антології "Розстріляне відродження" (Мюнхен, 1959), яку впорядковував Ю. Ларвіненко, подавши також ґрунтовні розвідки про знищених у 30-х роках українських письменників. До цієї антології потрапили й твори тих письменників, творчість яких оминула хвиля сталінських репресій (П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан та інші). У 1977 році вийшов "Ваплітський збірник" за редакцією Ю. Луцького, "Панорама найновішої літератури в УРСР" (1963), "Сучасна література в Україні" (1964), монографія "О. Довженко" (1980), "Літературний процес дещо у віддалі" (1991) І. Кошелівця, відомого літературознавця-україніста, який залишився жити в Німеччині, професора УВУ, "Не для дітей" (1964), "Друга черга" (1978), "Третя сторожа" (1991, київське видання 1993) Ю. Шереха, "Шістдесят поетів шістдесятих років" (1966) Б. Кравціва.

Стислі, але ґрунтовні нариси про поетів діаспори містять два томи антології сучасної української поезії на Заході "Координати" (упорядкували Б. Бойчук і Б. Рубчак, 1969) і "Поза традиції" (редактори: Б. Бойчук, І. Макарик, І. Фізер і Д. Струк, 1993). Слід згадати критичні розвідки Б. Рубчака про молодомузівців, Б.-І. Антонича, В. Барку та ін., "Советська театральна політика і система Станіславського" (1982) І. Костецького. У сучасному українському літературознавстві найбільш відомими із цього доробку є класифікаційна система історії української літератури Д. Чижевського, пошук національного стилю в літературі та "елітарності" українського літературного процесу в літературно-критичних статтях і есеях Ю. Шереха, авангардне експериментування І. Костецького.

У діаспорі протягом останніх десятиліть було опубліковано чимало текстів сучасної літератури, заборонених в УРСР: "Собор" О. Гончара (1968), поезії Ліни Костенко (1969), "Мальви" Р. Іваничука (1968), твори В. Симоненка, В. Стуса, І. Калинця, М. Руденка, О. Бердника, М. Осадчого та інші, публіцистика І. Дзюби, В. Мороза, Є. Сверстюка, І. Світличного.

Упродовж своєї історії українське літературознавство за кордоном пройшло певну світоглядну еволюцію. У повоєнні роки тексти деяких літературних критиків і літературознавців були заполітизованими, загумінковими, відірваними як від материкових українських, так і нових, західних, реалій життя, хоча Україна, українська література були центром їх існування. У 1949 році Ю. Шерех у статті "Думки проти течії" писав, що трагедією української еміграції є те, що "вона настирливо мислить категоріями минулого, що своєю чергою тримає її в безкінечному провінціалізмі" [3: 2]. Але за кілька десятиків років ситуація змінилася: життя української спільноти перестало бути таким літературо- і україноцентричним. З цього приводу І. Фізер зазначав: "Можливо, в той час такий діагноз був правильним. Зараз того українського літературного зарубіжжя, котре, перебуваючи у таборах "переміщених осіб", цікавилось і жило українським літературним процесом, уже немає, а є покоління, котре участі в цьому процесі вже не бере, бо воно переважно іномовне" [4: 91].

Б. Бойчук у статті "Українська література й діаспора" зауважує, що українці в Америці й Канаді впродовж чотирьох, а то й п'яти поколінь зберігали національну ідентичність, мову й творили навіть свою літературу, музику, мистецтво, театр і науку. Це було можливо, на думку автора, тому, що вони весь час були змушені "конфронтуватися зі смертю: смертю народу, смертю культури, смертю спадкової ідентичності. Звичайно, кожний справжній удар зі смертю зрушує найглибші надра свідомості, душі й інтелекту людини чи народу й вивільнює вибухи енергії й динаміки, напруження волі й велику посвяту. При таких конфронтаціях із смертю родиться часом велика література (згадаймо, наприклад, Вільяма Фолкнера, Гарсію Маркеса чи Тараса Шевченка, Івана Франка), або родиться революція. У нас це була, радше, м'яка духовна революція" [5: 117]. Далі дослідник пише: "Крім названих вище проблем, ми мусили творити окрему під-культуру ще й тому, що література, мистецтво й наука в Радянській Україні не вдовольняли повно наших духовних проблем, а то й зовсім не задовольняли нас. Та це тільки половина правди: ми творили не лише для нас, а також для них, для України, і то цілком свідомо. Це також був великий стимул. Після здобуття незалежності "діаспорна спільнота" відчула велику полегшу і свободніше віддихнула. Ми на поспіх, не надумуючися довго, почали зсувати із своїх плечей і своїх сумнівів той тягар відповідальності, який історія звалювала на нас і який ми несли понад століття. Нам тепер не треба турбуватися за долю й форму української мови, бо це завдання інституту мови Академії наук. Ми не мусимо більше журитися за долю науки, бо це завдання науковців в Україні. Ми вже не мусимо самі нести відповідальність за українську літературу, музику, театр і мистецтво, бо в Україні є сотні, тисячі письменників, композиторів, митців та діячів театру, які займаються такими ділянками" [5: 118].

Отже, за кілька десятиліть ситуація в україномовному літературознавчому дискурсі в Америці змінилася: відходить покоління людей, які народилися в Україні і намагалися "жити Україною" і на американському континенті, їхні нащадки часом навіть не розмовляють українською мовою. Займаються дослідженням української літератури, як і має бути, фахівці – університетські професори

і пишуть свої праці переважно англійською мовою, з тим, щоб за деякий час перевидати їх в Україні в перекладі українською (книжки І. Фізера, Ю. Луцького, Г. Грабовича, М. Павлишина, М. Шкандрія, О. Ільницького). Діалог між "зарубіжжям і материком", однак, не затух, а набрав нових форм і змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С. Сучасне українське літературознавство: тексти і контексти // Слово і час. – 2004. – № 5. – С. 48-53.
2. Погребенник Ф. З Україною в серці. Нариси-дослідження про творчість письменників-прикарпатців у діаспорі: Монографія. – К.: В-во ім. О. Теліги, 1995. – 137 с.
3. Шерех Ю. Думки проти течії // Українська мова та література. – 1994. – Ч. 14. – С. 2-3.
4. Фізер І. Критика літературна // Сучасність. – 2000. – № 9. – С. 86-93.
5. Бойчук Б. Українська література й діаспора // Українські проблеми. – 1998. – № 2. – С. 116-119.

Матеріал надійшов до редакції 23.04. 2008 р.

Чобанюк М.М. Украинское литературоведение между параметрами: Украина и диаспора.

В статье рассматривается современное украинское литературоведение в англоязычном (Австралия, Канада, США) научном мире. В работе отмечено, что опыт западного украиноведения недостаточно изучен в современной украинской науке о литературе. Особого внимания заслуживают научные труды Д. Чижевского, Ю. Лавриненко, Е. Маланюка, Г. Костюка, Ю. Луцкого, И. Физера, Г. Грабовича, М. Шкандрия, О. Ильницького, М. Павлишина.

Chobanyuk M.M. Ukrainian Literary Criticism between Parameters: Ukraine and Diaspora.

The analysis of the modern Ukrainian literary criticism in the English-speaking (Australia, Canada, USA) scientific world is considered in the article. The experience of the western Ukrainian literary criticism hasn't been studied thoroughly in the Ukrainian science. Special attention is paid to D. Cyzev'skyj, Y. Lavrinenko, E. Malanyuk, G. Kostyuk, Y. Luckyj, I. Fizer, G. Grabowich, O. Ilnytzyj, M. Pavlyshyn's, M. Shkandrij's literary works.